

Wat was er in den beginne?

Over de rol van de eerste taal bij de verwerving van een tweede taal

INEKE VAN DE CRAATS

De rol van de de moedertaal (T1) bij het leren van een tweede taal (T2) is een controversieel onderwerp. Sinds de jaren zeventig wordt invloed van de moedertaal door velen als een onbelangrijke factor in het tweede-taalverwervingsproces beschouwd. Onder invloed van nieuwe linguïstische theorieën die toegepast worden in taalverwervingsonderzoek, is die rol echter opnieuw in de belangstelling gekomen. Centraal staat thans de vraag op basis waarvan een T2-leerder zijn eerste uitingen in de nieuwe taal vormt. Die vraag kan het zuiverst beantwoord worden als we kijken naar taalverwerving waarbij geen sturing van een docent of methode plaats vindt en waarbij men nooit eerder een andere taal heeft geleerd. In dit artikel wordt 'etnisch' Nederlands getypeerd van Turkse en Marokkaanse jong-volwassenen die Nederlands leren zonder noemenswaardige ondersteuning van een cursus en die geen andere taal beheersen dan hun moedertaal.¹

Om te beginnen wil ik de lezer een eenvoudig zinnetje van een T2-leerder voorleggen en vragen wat de betekenis is.

(1) Die mijn vrouw oma andere man dochter.

Het ging hier om een jonge Turkse man die samen met een Nederlandse gesprekspartner over een foto gebogen zat. De eerste sprak een beetje Nederlands, maar de tweede geen woord Turks. De Turkse jongeman wilde uitleggen wat zijn relatie was tot een bepaalde persoon op de foto. Hij wees nadrukkelijk de persoon aan. Voor wie wat Turks kent, valt er wel kop en staart aan deze zin te ontdekken. Het gaat om een zin waarin het koppelwerkwoord ontbreekt. Dat hoeft ook niet in het Turks. De zin bestaat uit een subject, die, en een predikaat, dat de rest van de zin vormt. Het predikaat is een wat uitbundige naamwoordgroep. Wil je die begrijpen, dan moet je aan de staart beginnen, omdat in hoofd-finale talen als het Turks het hoofd of de kern van een (naam)woordgroep altijd aan het eind staat. Dat is hier ook het geval. De structuur ziet er als volgt uit:

Het ging dus om de dochter van de tweede
(2) mijn vrouw oma andere man dochter

man van de oma van mijn vrouw, een stieftante, als dat woord bestaat in het Nederlands. In het Turks zeg je:

(3)	(ben-im)	eş-im-in	babaanne-sin-in	ikinci koca-s1n-1n-k1z-1
	ik-GEN	vrouw-POSS-GEN	oma-POSS-GEN	ander man-POSS-GEN-dochter-POSS

De Nederlandse zin van opgave (1) is dus eigenlijk een meervoudig ingebedde naamwoordgroep zoals in het Turks, maar zonder de morfologische kenmerken van het Turks die de syntactische structuur markeren. Een dergelijk zinnetje is wel uitzonderlijk met zijn inbeddingen, maar een enkelvoudige nominale inbedding (bijvoorbeeld *vrouw oma*) is heel gewoon in de taal van beginnende T2-leerders. Zinnen die alleen uit twee woorden bestaan, komen natuurlijk ook voor bij volwassen T2-leerders maar daarnaast zien we uitgebreide zinnen als hierboven in (1). Hierin verschilt T2-verwerving van moedertaalverwerving: tweewoordzinnen komen tegelijk voor met vrij lange zinnen waarin bijna geen functionele elementen staan.

Om een zin als in (1) te maken, maar ook om die te begrijpen als een serie possessieve constructies, heb je als het ware de structuur nodig waarin deze losse woorden de waarde krijgen van een bezitsrelatie. Marokkanen, die deze zin ontleden op basis van hun eigen, maar geheel andere grammaticale structuur, kunnen dan ook geen possessieve interpretatie aan deze zin geven, ook al gaat het om Nederlandse woorden. Aan dit voorbeeld kun je zien dat in een zin met alleen inhoudswoorden wel een functionele structuur (met functionele categorieën) aanwezig is, ook al zijn er geen relevante morfemen die deze structuur ondersteunen.

Functionele elementen

T2-uitingen van leerders blijven niet voor altijd zonder functionele elementen. Naarmate ze een sterker aanwijzend karakter hebben, verschijnen sommige functionele elementen eerder dan andere. Een aanwijzend voor-

naamwoord of telwoord verschijnt bijvoorbeeld eerder dan een koppelwerkwoord en de derde-persoonsuitgang van de tegenwoordige tijd. Maar als die functionele elementen verschijnen in een uiting van een T2-leerder, staan ze aanvankelijk in dezelfde positie als waar ze volgens de T1-grammatica moeten staan. De waarde van *die* en *een* is overigens het meest vergelijkbaar met het bepaalde en onbepaalde lidwoord. Een paar voorbeelden om dit te illustreren.

- (4) a Thijs die vader
 ‘de vader van Thijs’
 b trein die baas
 ‘de baas van de trein = de conducteur’
 c broer één jongen
 ‘een zoon van mijn broer’

In het Turks is het mogelijk om een aanwijzend voornaamwoord tussen de bezitter en het bezit te plaatsen, terwijl dat in het Nederlands ongrammaticaal is. Door de tussenvoeging van *die* wordt duidelijk dat er sprake is van een Turkse grammaticale structuur met functionele projecties waar de woorden *Thijs* en *die* thuis horen en waardoor we begrijpen dat *Thijs* de bezitter is.

Het is nu een goed moment de lezer een tweede opgave van een Turkse leerder voor te leggen. De vraag luidt wederom: wat betekent deze uiting?

- (5) *die* van auto

Het antwoord is niet eenvoudig. Ik heb hier bijna een heel jaar overheen gekeken. Maar als je bedenkt dat het hoofd van een woordgroep aan het eind staat, moet *auto* het hoofd van de woordgroep zijn en *die* de bezitter. Van

is dan de realisatie van de genitiefnaamval, die immers als een suffix aan de bezitter wordt toegevoegd in het Turks (zie voorbeeld 3). Voor de genitiefnaamval heeft de leerder wel een Nederlands equivalent gevonden maar voor het possessief suffix (-im, -sin, -sın, -ı) kennelijk niet (en dat zal hij ook nooit vinden!). Het is hierbij ook interessant om te weten dat het Turkse voornaamwoord voor de derde persoon *o* is en zowel *hij* als *die* betekent. *Die-van* is dus in feite de letterlijke vertaling van *o-nun* (O-GEN). *Die-van auto* betekent dus niets anders dan *zijn auto*. Maar waarom zegt een leerder dan niet *hem-van auto*, zou een oplettende lezer kunnen opmerken. Dat doen de meeste Turkse leerders ook, alleen gebruiken ze de meer vernederlandste volgorde: *van hem auto*. Zulke vormen kunnen heel hardnekkig zijn, vooral omdat het Nederlandse voornaamwoord zijn in morfologisch opzicht weinig transparant is voor een leerder. Het lijkt totaal niet op *hij* of *hem* en bovendien is er nog een werkwoordsvorm zijn en een persoonlijk voornaamwoord *zij* dat zowel naar enkelvoud als meervoud kan verwijzen. De meeste leerders zeggen gedurende korte tijd *zijn auto*, om vervolgens hun eigen uiting fout te corrigeren in *die-van auto* of *van hem auto*. Dat doen ze pas als ze begrepen hebben dat *van* een realisatie van de genitief is. Dat versterkt bij hen het idee dat Nederlandse pronomina op Turkse lijken. De ontwikkelingsfout wijst dus wel op grammaticale analyse, alleen niet binnen het juiste kader.

Kenmerken van beginners

De uitingen van beginnende leerders onderscheiden zich dus op twee punten van het standaard Nederlands: functionele elementen ontbreken vrijwel en ze zijn gebaseerd op de grammaticale structuur van de T₁.

Doordat functionele elementen ontbreken, is het vaak moeilijk te zien dat het om een

T₁-structuur gaat. Alleen wanneer het gaat om volgordeverschijnselen en niet om morfologische verschijnselen, kunnen we in die allereerste fase van verwerving met zekerheid iets zeggen over de T₁-grammatica. Zo herken ik *huis vriend* als een possessieve naamwoordgroep van een Marokkaanse leerder en *vriend huis* als een uiting van een beginnende Turkse leerder. Bij werkwoordsconstructies is dat moeilijker te constateren omdat er veel storende factoren zijn, maar een beginnende Turkse leerder gebruikt vaak de OV (object-verbium)-volgorde waar een Marokkaanse leerder de VO-volgorde toepast. Bedenk weer even dat de basisvolgorde in het Turks OV is en in het Marokkaans Arabisch VO.

Wat was er in den beginne?

Na het failliet van de Contrastieve Analyse (Lado 1957) en twijfels over de Creatieve Constructie (Dulay & Burt 1974) is de rol van de moedertaal weer volop actueel in generatief georiënteerd T₂-verwervingsonderzoek met de vraag naar de taalkennis van de beginnende T₂-leerder.² De verleiding is immers groot om te stellen dat functionele elementen ontbreken, omdat functionele categorieën ontbreken zoals Vainikka en Young-Scholten (1996) beweren, maar logisch gezien is het toch wel vreemd dat volwassen taalgebruikers zomaar opeens de helft van hun grammaticaal systeem op non-actief stellen om het later met de verschijning van functiewoorden weer in te schakelen. Is het dan niet veel logischer dat die T₁-structuur er altijd is geweest zoals Schwartz en Sprouse (1996) beweren, maar dat we de sporen ervan niet zo gemakkelijk zien in de eerste fase van taalverwerven, bijvoorbeeld omdat de meeste functionele elementen later geleerd worden dan inhoudswoorden (Van de Craats 2000). Ik denk eigenlijk dat een T₂-leerder die niet hoogopgeleid is, die in Nederland gedropt is met het doel zijn kostje te verdienen en wiens

taalkennis beperkt is tot zijn moedertaal, geen idee heeft van wat de verschillen zijn tussen het Nederlands en zijn moedertaal. Als zo'n T2-leerder de nieuwe taal wil begrijpen en een beetje spreken, moet hij wel automatisch en geheel onbewust de regels hanteren die hij kent en dat zijn de regels van zijn moedertaal. Hij wordt als het ware gedwongen tot behoudendheid en conservatief taalgedrag totdat hij ervan overtuigd raakt dat hij fout zit. En dat gaat langzaam aan en stapje voor stapje. Hoe langzamer, hoe beter voor de T2-onderzoeker, omdat deze meer kans krijgt die interessante fase vast te leggen.

Ik denk dus dat de T2-leerder in het begin uitgaat van:

- de volledige syntactische structuur van de T1;
- de morfologie van de T1, niet de morfemen, maar wel de morfologische realisatieregels (dus niet het Turkse suffix *-in* wordt gebruikt, maar de Nederlandse realisatie van die realisatieregels);
- de kenmerken (semantische en formele) van een lexicaal item in de T1;
- de pragmatische regels (over hoe topic en focus aangegeven worden) van de T1.

Lexicale items bij beginnende T2-leerders

In het voorafgaande heb ik voorbeelden gegeven van behoud van de syntactische en morfologische eigenschappen van de T1. Nu wil

ik ingaan op welke kennis van een lexicaal item (een woord of woorddeel) meegenomen wordt vanuit de T1. Het Turks heeft een woord voor het begrip 'auto'. In het Turks is dat *araba*, in het Nederlands *auto*. Het concept is hetzelfde maar de fonologische vorm niet. Behalve een fonologische vorm en een concept heeft een woord een aantal grammaticale of formele kenmerken. Het woord /*auto*/ is een zelfstandig naamwoord met nominale eigenschappen en geen verbale eigenschappen [+N, -V], het is een ding, enkelvoud, derde persoon (dat wil zeggen: geen ik- of jij-vorm). Dit is geformaliseerd in Tabel 1.

Als een T2-leerder de semantische en formele kenmerken van een woord uit zijn moedertaal behoudt, betekent dat dus eigenlijk dat hij alleen zoekt naar een nieuwe fonologische vorm. Hij zet dus een nieuwe fonologische vorm op een verzameling formele kenmerken uit zijn moedertaal. Daar merkt een luisteraar weinig van, als die semantische en formele kenmerken niet verschillen zoals hierboven het geval is met *araba* en *auto*. We merken het wel als er verschillen bestaan tussen die kenmerken. Dat resulteert soms in leuke fouten, die aan de oppervlakte brengen wat een leerder eigenlijk doet.

Het Turks heeft een werkwoord *çmek*, letterlijk iets in iets stoppen, met de betekenisaspecten *roken* en *drinken*. Als een Turkse leerder zegt:

- (6) Hij Marlboro drinken.

	Turks	Nederlands
Fonologische vorm	/araba/	/auto/
Betekenis		
Formele kenmerken	[+N, -V] [-levend] [+ enkelvoud] [derde persoon]	[+N, -V] [-levend] [+ enkelvoud] [derde persoon]

Tabel 1: Het Turkse en het Nederlandse lexicale item voor 'auto'.

	Turks	Nederlands	Leerdersvariant
Fonologische vorm	/-in/	/van/	/van/
Betekenis	'bezitter van'	'bezitter van'	'bezitter van'
Formele kenmerken	[affix GEN] [N-]	[prepositie] [-NP]	[affix GEN] [N-]

Tabel 2: Het lexicale item 'bezitter van' in drie grammatica's.

plaatst hij dus een fonologische vorm uit de tweede taal op de verzameling kenmerken uit de eerste taal, waar de betekenisaspecten roken en drinken dezelfde fonologische vorm hebben. Merk ook op dat in (6) het werkwoord zinsfinaal is in de hoofdzin en voorafgegaan wordt door het lijdend voorwerp (OV-volgorde) zoals het een goede Turk betaamt.

Dit verbinden van een verzameling kenmerken uit de T₁ aan de fonologische vorm uit de T₂ gebeurt niet alleen met semantische verschillen, maar ook wanneer formele kenmerken verschillen. In Tabel 2 wordt het Turkse genitief-affix -in vergeleken met de Nederlandse prepositie van. In het Turks is dit affix direct verbonden aan het zelfstandig naamwoord N, in het Nederlands gaat de prepositie vooraf aan de hele naamwoordgroep (NP).

Als een Turkse leerder de Nederlandse fonologische vorm met de Turkse verzameling kenmerken verbindt, resulteert dat in een leerdersvariant (laatste kolom). Dat een leerder kennelijk zo omgaat met lexicale items blijkt uit het eerder besproken voorbeeld in (6) en uit het voorbeeld in (7).

- (7) onze-van broer
'onze broer'

Het lexicale item 'hebben'

Om te beginnen weer een opgave voor de lezer: wat is de betekenis van onderstaande zin?

- (8) Ik met klein winkel.

Dit is een uiting van een Marokkaanse vrouw, Fatima. Zij heeft ooit les gehad in machinebreien en breide in opdracht vesten en stola's voor haar clientèle. Ze had er een winkeltje mee opgebouwd. Het Marokkaans Arabisch heeft geen werkwoord dat vergelijkbaar is met hebben. Net als in het Russisch, Hebreeuws en vele andere talen zeg je dat iets 'bij jou' of 'met jou' is, letterlijk omgezet vanuit het Marokkaans Arabisch zou deze vrouw gezegd hebben ik, met-mij een kleine winkel. Maar omdat in het begin alleen opvallende, beklemtoonde woorden - en dat zijn meestal inhoudswoorden - verschijnen in de leerdersuiting, is de vroegste verschijningsvorm van die zin: ik winkel. Dan pas verschijnt de prepositie met in: ik met winkel. En vervolgens heeft: ik heeft klein winkel. Nog later komt de congruentie tussen het subject en het werkwoord tot stand (zie Tabel 3).

1. Ik
klein winkel.
2. Ik met
klein winkel.

Tabel 3: Verschijningsvolgorde van het begrip 'hebben' bij een Marokkaanse leerder.

Een vraag die je je als luisteraar niet zo gauw zou stellen maar als taalkundige wel, is of heeft in de derde fase nu een werkwoord is of een prepositie. Is heeft misschien de fonologische vorm die op de verzameling kenmerken geplakt

wordt van de Marokkaanse prepositie *εend* (= met, bij)? Daar lijkt het veel op, want de spreekster kent maar één vorm van het werkwoord *hebben*, te weten *heeft* zoals blijkt uit voorbeeld (9) en uit de inventarisatie van alle gevallen waarin *hebben* voorkomt bij Fatima.

- (9) a Ik heeft 47 jaar.
b Jullie heeft bus.

Als alle gevallen waarin Fatima *hebben* gebruikt, worden vergeleken met de zinnen waarin ze *met* gebruikt, blijken deze vormen wel een jaar lang als synoniemen van elkaar te worden gebruikt. Zoiets merk je als niet gewaarschuwde luisteraar nauwelijks op.

Een andere leerder, Hassan, doet ongeveer hetzelfde als Fatima, maar het ligt veel subtieler, zoals blijkt in zin (10).

- (10) Die heeft geel haar mag binnen in disco.

Als *heeft* vervangen wordt door *met*, krijgt men een uitstekende Nederlandse zin. Er staat dat de (Turkse) jongen met blond haar, wel bij de disco naar binnen mag (maar de Marokkaanse jongens met zwart haar niet). Ook in zin (11) gebruikt Hassan een echte Marokkaans-Arabische structuur.

- (11) Die meisje, heeft-ze een oom.

Op het eerste gezicht geven de zinnen in (10) en (11) blijk van redelijke taalvaardig-

heid. Je zou eigenlijk niet willen twijfelen aan Hassans kennis, maar toch staat in (11) de bezitter, *die meisje*, vooropgeplaatst, min of meer gescheiden van de zin, en wordt de bezitter herhaald door het pronomen *ze* dat vastgehecht is aan *heeft*, net zoals in de eerste taal waar het pronomen zich vasthecht aan de prepositie. Het is dus heel aannemelijk dat de vorm *heeft* nog de status van prepositie heeft. Daar zijn we echter pas zeker van, als de zinnen in (12) opduiken.

- (12) a Die was heeft 30 jaar.
b Die meisje was nooit heeft verkering.
c Dan was heeft een huis.

In Marokkaans-Arabische zinnen waarin een bezitsrelatie in de verleden tijd wordt uitgedrukt, verschijnt namelijk wel een koppelwerkwoord in de verleden tijd (cf. *was*) voorafgaand aan de prepositie (*heeft* = *met*). De conclusie moet dan wel zijn dat in (12) en in alle voorbeelden daarvoor *heeft* nog steeds de status van prepositie had. Dat verandert pas als de leerder de verleden tijd gaat weergeven door middel van *had* en daarmee bewijst dat hij het morfologisch systeem van het Nederlands doorziet, waarin volgens recente theoretische opvattingen *heeft* beschouwd wordt als de uitspelling van het koppelwerkwoord *zijn* waarin een locatieve prepositie is geïncorporeerd (Freeze 1992, Moro 1997). Op die wijze wordt het possessieve *hebben* dus ook als een koppelwerkwoord beschouwd. Deze ontwikkeling

	T1	Fase 0	Fase 1	Fase 2	Fase 3
Fonologische vorm	<i>εend-</i>	∅	met	heeft	heeft
Betekenis	bij, met	bij, met	bij, met	bij, met	heeft
In combinatie met	-pronomen	-pronomen	-pronomen	-NP	-NP
Categoriale waarde	prepositie	prepositie	prepositie	prepositie	is + P
Voorbeeld	<i>εend-i</i>	ik winkel	ik met winkel	ik was heeft winkel	ik had winkel

is geschematiseerd weergegeven in Tabel 4, waarbij de veranderingen van de ene fase ten opzichte van de andere vetgedrukt zijn.

Ik wil op twee belangrijke punten wijzen naar aanleiding van Tabel 4. In de eerste plaats is dat het bestaan van fase 0 waarin de fonologische vorm weliswaar leeg (\emptyset) is, maar er wel een verzameling semantische en formele kenmerken is. Een zinnetje als ik *winkel*, dat betekent ik heb een winkel en zich stapsgewijze uitbreidt tot die zin, vormt evidentie voor die veronderstelling.

Zo'n nulfase waarin een functiewoord niet gerealiseerd wordt, hebben we al eerder gezien bij de naamwoordgroepen *huis vriend* en *vriend huis*, waarin respectievelijk het functiewoord *van* en de genitiefnaamval niet gerealiseerd worden.

Een tweede belangrijk punt is dat in Tabel 4 de fonologische vorm eerst verandert en daarna pas de formele kenmerken. Vanuit de leerder gezien is dat ook de meest logische volgorde. Wat zich het duidelijkst aan je voor doet - de fonologische vorm - kun je het snelst veranderen. De meer verborgen kenmerken leer je pas veranderen na veelvuldig luisteren en spreken, en na steeds je eigen spraak, onbewust uiteraard, te analyseren. De output verandert dus omdat de grammaticale kenmerken binnen een woord veranderen.

Conclusie

In het voorafgaande hebben we gezien hoe een T₂-leerder in het verwervingsproces steeds uitgaat van de structuur van zijn moedertaal. In een voortdurende wisselwerking met de omgevingstaal brengt hij veranderingen aan in zijn woordenschat en in zijn grammatica. Hij neemt al die stappen zelf tijdens zijn ontdekkingsstocht. Daarom duurt de tocht ook erg lang. In het taalonderwijs moet het sneller gaan, maar het is de vraag of het verwervingsproces in de hoofden van de

leerders zoveel anders gaat. Omdat leerders met verschillende moedertalen een verschillende uitgangssituatie hebben, zal hetzelfde taalaanbod niet voor iedere taalgroep even relevant zijn. We kunnen dat aanbod optimaliseren als we weten hoe het proces voor een bepaalde leerder verloopt, waar hij mee bezig is en waarom hij stagneert.

Daar is inzicht in het verwervingsproces voor nodig en dus ook inzicht in het taalsysteem van de moedertaal van onze leerders, zoals docenten moderne vreemde talen dat hebben omdat ze meestal dezelfde moedertaal hebben als hun leerlingen.

NOTEN

1. De data waarvan in dit onderzoekgebruik gemaakt is, komen uit een groot longitudinaal en crosslinguïstisch corpus, het zogenaamde ESF-corpus, dat ongeveer 15 jaar geleden verzameld is in vijf Europese landen. Het Nederlandse deel werd bijeengebracht door de toenmalige onderzoeksgroep Taal en Minderheden, nu MMS Babylon, van de Katholieke Universiteit Brabant.
2. De Contrastieve Analyse-hypothese (ook interferentiehypothese genoemd) was gebaseerd op behavioristische opvattingen over leren en deed voorspellingen over wat moeilijk en wat makkelijk te leren is in een nieuwe taal op grond van de verschillen tussen die twee talen. De Creatieve Constructie-hypothese (ook wel: T₂=T₁-hypothese of universeeltaalverwervingshypothese) is gebaseerd op de grote gelijkens tussen T₁- en T₂-verwerving enerzijds en de grote onderlinge gelijkens tussen het verwervingsproces van T₂-verwerwers met een verschillende moedertaal.

LITERATUUR

Craats, I. van de (2000). *Conservation in the acquisition of possessive constructions. A study of second language acquisition by Turkish and Moroccan learners of Dutch*. Tilburg: dissertatie KUB.

Dulay, H. & Burt, M. (1974). Natural sequences in child second language acquisition. *Language Learning*, 24, 36-53.

Freeze, R. (1992). Existentials and other locatives. *Language*, 68, 553-595.

Lado, R. (1957). *Linguistics across cultures. Applied linguistics for language teachers*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Moro, A. (1997). *Predicative noun phrases and the theory of clause structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schwartz, B.D. & Sprouse, R. (1996). L2 Cognitive state and the Full Transfer/Full Access model. *Second Language Research*, 12, 40-72.

Vainikka, A. & Young-Scholten, M. (1996). Gradual development of L2 phrase structure. *Second Language Research*, 12, 7-39.